

Ezt a rövid történeti és jelentéstani földolgozást csak bevezetésnek szánta a szerző a valóban jelentősebb és terjedelmesebb „Utcanevtár” (27—145) elé. Ez az adattár betűrendben sorolja föl az egyes utcaneveket. Megadja előfordulási évükkel együtt a régebbieket, s alapos, részletes magyarázatot közöl mindegyik névhez. A személynévi eredetű utcáknál a névadóról megfelelő adatokkal alátámasztott életrajzokat is találunk. Különösen értékesek a helytörténeti följegyzések, amelyek általában túlmutatnak az utcanevtörténeteken, néha kisebb tudományos igényű cikkek.

A történeti neveket fölkűnő jellel különbözteti meg a jelenkoriaktól. Számos esetben utalásokkal hívja föl a figyelmet a keresett név tárgyalási helyére. Nagyon gyakran hivatkozik forrásokra, amelyek elsősorban levéltári iratok, tanácsülési jegyzőkönyvek, de számos helytörténeti munka is található közöttük, s a szóbeli közlések sem ritkák. A forrásjelzetek, rövidítések föloldásai zárják a kötetet.

Két szemléletes térképe van a könyvnek. Az egyik (11) a város belterületének alakulását, növekedését ábrázolja öt időpont (1843, 1884, 1911, 1943 és 1976.) helyzetének egybevetésével. A másik térkép nagyméretű melléklet, amely az 1976-os utcákat és utcaneveket tartalmazza a VII. kerületként Békéscsabához csatolt Mezőmegyer község térképével együtt. A melléklet hátoldalán az utcák betűrendes fölsorolása található a visszakeresést megkönnyítő térképhálózati számokkal.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy CZEGLÉDI IMRE könyve kiváló utcanevtörténeti alkotás. Pontossága (az említett rövid életű névváltoztatások mellőzése ellenére) megfelelő, lelkiismeretessége az adatok összegyűjtésében tiszteletreméltó, s óriási anyaga következtében nagy nyeresége névtudományi szakirodalmunknak is.

H. M.

MADAS JÓZSEF, Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény.
Pécs, 1978. 767 lap

A Baranya megyei levéltár forrásmunkáinak sorozatában, a pécsi Janus Pannonius Múzeum kiadásában jelent meg MADAS JÓZSEF bányamérnök számos év kutatómunkáját összegző, vaskos, kiváló munkája.

A mű szerény címe nem árulja el azt a sokéves, hatalmas aprómunkát, amelyet szerzője önzetlenül belefektetett. Nem véletlen, hogy a földmérésben, térképszerkesztésben jártas bányamérnök vállalkozott arra,

hogy Pécs város töröktől történt visszafoglalásától (1686. október 21.) az 1895-ig használatban volt 1856-os telekkönyvig — valamennyi írásos, térképi forrást felhasználva — Pécs belvárosának telkeit (a rajtuk levő házakkal, építményekkel) egyenként feldolgozza. A szerző is aprólékosan leírja munkájának nehézségeit, kényszerűen megállapítva azt, hogy „Az [eddigi] publikációkban közölt helymeghatározásokat gyakran nem sikerült mai hellyel azonosítani. A múlt utcaneveit nem ismertük.”

S itt érjük el a Névtani Értesítő olvasóinak érdeklődési körét. A szerző egyrészt fáradhatatlan munkájával feltárta Pécs régi utcaneveit, s azokat pontosan azonosította a mai belváros meglevő telkeivel, utcáival házszámokként. Bár 1933-ból ismerjük BÁRDOS ISTVÁN Pécs régi német utcanevei című doktori disszertációját a pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának német intézetéből, de ez minden gondossága ellenére félreérthető, sőt félrevezető. Ugyanis BÁRDOS ISTVÁN csak az 1722-ben készült — s MADAS kutatása szerint tovább nem élt — német nyelvű telekkönyvet dolgozta fel, illetőleg csak a városi tanácsülési jegyzőkönyvek német adataiból kalászott. Súlyos hibát követve el azzal, hogy dolgozatában sehol sem említi meg, hogy e tanácsülési jegyzőkönyvek ugyanekkor — felváltva — változó magyar vagy latin nyelvűktől függően magyar és latin nevükön is nevezik az utcákat. Ebből azután napjainkban WEIDLEIN JÁNOS, Die Schwäbische Türkei II. (1980.) című munkájának Fünfkirchen fejezetében sajnálatosan téves következtetéseket vezet le.

MADAS JÓZSEF ezirányú eredményeire most nem is térek ki. A Névtani Értesítő olvasói előtt az Adatgyűjtemény alapját képező kéziratot, bő idézeteket tartalmazó adattár nyomán — amelyet a szerző előzékenyen rendelkezésemre bocsátott — egy cikkben óhajtom bemutatni Pécs utcaneveinek kezdeteit, s tisztázni a BÁRDOS-féle könyvből következő félreértéseket.

MADAS JÓZSEF kitűnő Adatgyűjtemény kötete személynévkutatóinknak is kiváló adattár, illetőleg fáklya a tüzetes kutatásban, hogy a roppant érdekes, soknyelvű (spanyol és francia családnevek is éltek) pécsi vezetéknévek feldolgozásában világosságot teremtsen. „A családneveket betűszerinti pontossággal igyekeztem visszaadni, de a keresztnéveket — ha csak lehet — mai magyar alakban. Ez, különösen a 18. században, gyakran arra vezet, hogy ugyanaz a személy többféle, sokszor alig hasonlítható neveken szerepel, de ezt nem találtam elég oknak

arra, hogy a találak helyett, vagy azok közül egyet kiválasztva szerepeltessek állandó családnévként. Különösen a szlávoknál fordul ez elő a József császárt megelőző korban, de van sok ilyen eset másoknál is. Külön kategória, amikor — a 18-ik század elején — a családnévet sok esetben a foglalkozás pótolja, de még gyakoribb a származási hely ilyen használata."

A visszafoglalt Pécs üszkös romokba hanyatlott város, amely még ki sem heverte Zrínyi Miklós, Batthyány Ádám és Hohenlohe gróf felpörköléseit. A visszafoglalás utáni 15 év a katonai igazgatás, a kamarai igazgatás és Radonay Mátyás pécsi /katona/püspök birtokvisszaszerző — találóan — marakodásával telik el; amikor a városra csapnak Rákóczi kurucai (protestáns vallási sérelmek) és Herberstein rác (görögkeleti vallási sérelmek) csapatai, és az előző 15 év minden eredménye újra porbaomlik. Gyakorlatilag 1704-től indulhat az élet újra. MADAS is — egyes szerencsés adatoktól eltekintve — 1712-től tudja folyamatosan levezetni egy-egy belvárosi telek életét 1895-ig.

Metódusa, hogy összegyűjtött minden adatot egy-egy telekre vonatkozólag, s ezt rövid tömondatokban időrendbe szedte. S itt jelentkezik a névtani kutatónak szerencsés helyzete. Ugyanis az akkori, meglehetősen bizonytalan vezetéknév „ház~telek tulajdonos" nevekké válnak egy-egy teleknél, s az egymást követő magánjogi (adásvételi, örökösödési, kölcsönügyleti stb.) aktusok vaskövetkezetességgel bizonyítják a névváltozatok, sőt névváltoztatások személyének azonosságát.

Íme a példák! Míg 1712-ben még ilyeneket is olvashatunk „Egy rác égett helye", „Egy ácsmester égett helyét megvette Wóber András (1712) > Weber András (1714) eladta Miller Zakariás volt markotányosnak > Müllner Zakariás (1718) eladta Abraham Józsefnek" (504). 1712: Budimacz [ɔ: Budinac] Tamás, 1713: Buday Tamás, 1722: Budai Tamás, 1727: Budaj Tamás, 1729: Budai Tamás (241). — Vagyis látjuk, hogy a Baranyában ma is dívó és élő horvát névadás Budinac 'budai' később a magyar Budai alakban jelenik meg. Ha a név nem lenne egyetlen és folyamatosan azonos telektulajdonosé magánjogi aktusokban, nem tudnánk rájönni a Budinacz ~ Budai nevek viselőjének személyazonosságára. — Hasonló névsorozatok — változatok — csak bemutatásképpen a következők. 1719: Matthiavics Mihály, 1722: Mathiavics Mihály, 1727: Barjaktar [ɔ: Bajrakdár 'zászlótartó'] Mihály, 1737: Matiovics Mihály (242), 1712: Kovacsovics Miklós, 1722: Kovasovics Miklós, 1727: Zubancsia

Mikolarovics, 1737: Kovacsevics Miklós zubbonyos, 1763: Kovacsevics Miklós, 1764: Kovachevich István, 1774: Kovacsevics István (243), 1718: Julancsy Mátyás, 1722: Julancsy Máté, 1727: Csulancsia Mátyás (244). — Amint látjuk, a névváltás közönséges, igen gyakran a foglalkozásnév, vagy volt katonai tisztségének neve váltja fel a vezetéknévet (ha ilyenről beszélhetünk), míg a keresztnév változatlan, bár itt is van névtévesztés, amikor a Mátyás és Máté nevet összekeverik.

A Pécs~~ett~~ lakó magyar, horvát és német nemzetiségeket a katolikus vallás fogta össze. A protestánsokkal szembeni türelmetlenség jórészt a kurucok támadásakor ütött vissza. Míg a görögkeleti szerbeket hitük ellen való vallási (nem nemzetiségi!) türelmetlenség a városi vezetésből, képviseltetésükből kizárta, sőt idővel — ha nem tértek át a katolikus hitre — a várost el kellett hagyniok. S miután mindkét esetben elsősorban a német kamarai tisztviselők, illetőleg a szerzetesrendek német származású papjai voltak a vallási türelmetlenség képviselői, ennek véres következményeit ismerjük a kuruc betörés és az úgynevezett „rácdúlás”-ként számon tartott eseményben, amely a város német polgárságára sújtott le. Ez tulajdonképpen annak az — 1703. április 19-én befejeződött — harcnak a következménye lett, hogy I. Lipót viszszaadta — habár nova donatioként — a pécsi katolikus püspökség földesúri jogait.

A katonai, illetőleg kamarai közigazgatás Radanay püspök minden ezirányú igényét igyekezett gáncsolni, s a két fél között nem épületes tényekben merült ki e vita, másrészt a helybeli görögkeleti szerbeket (akkori nevükön rácságot) igyekezett felbűjtani, részükre bécsi támogatást szerezni a püspökség (káptalan, székesegyház stb.) földesúri igénye ellen. Ezért 1704 után Pécs~~ett~~ csak magyarokat, németeket, katolikus horvátokat (akiknek jórésze a potorok — muzulmán hitre tért horvátok — közül kerültek ki) találunk. A városi polgárság — közösen féltve csekély függetlenségét a városvezetésben —, amely a katonai igazgatás és kamarai igazgatás marakodása között lassan-lassan kialakult — előtérbe tolva a mindenben előnyt és támogatást élvező pécsi német polgárokat, külön Bécsig instanciáztak a püspökség földesúri jogainak visszaállítása ellen. Ez a közös gazdasági, igazgatási érdek volt az amalgamizáló erő, a katolikus vallás pedig lehetővé tette összeházasodásukat. Ez csakhamar a kisebbségi németiséget és horvátságot minden különösebb ösztökélés nélkül beolvasztotta a magyarságba. Elő-

segítette ezt az is, hogy a német és horvát iparosság nemcsak a város polgárainak, hanem annak magyarnyelvű környezetének is dolgozott, és így a magyar nyelv ismerete, gazdasági, üzleti, megélhetési érdekké is vált. Ezért 1763. november 1-én a tanácsülési jegyzőkönyv 17. pontja így szól: „Anno 1759. május 11. napján küldött Császári és Királyi parantsolat szerint meghagyattatnék, hogy mindennemű Prothocolatiok helységbéli nyelven tétetődgyenek, azért is ezen túl magyar nyelven legyenek minden Prothocolatiok, annyival is inkább, hogy azon nyelvet majd minden nemzet meg érti.”

Tehát gyakorlatilag a Habsburg házbéli császári intézkedés okozta Pécsen a német nyelvű írásbeliség — egyidőre való — háttérbe-szorítását, miután addigra a magyar nyelv mint közvetítő nyelv általános ismeretnek örvendett. Szükségesnek tartom ezt a tényt — amelyet eddig érthetetlenül — minden ez időre vonatkozó publikáció mellőzött, kidomborítani. Ugyanis ismételtén visszatérő vád, s az újabb, a baranyai német-séggel foglalkozó külföldi közlemények is „Infolgo der gewaltsamen Madjarisierungsaktionen ist auch das Deutschen Fünfkirchen...fast völlig verschwunden.” (WEIDLEIN, 23) megállapítással rögzítene, a tények ismeretének hiányában, teljesen hibásan.

Ezért látjuk — amikor még a nevek nem állandósultak — hogy a névadás is hullámozó, bár talán a német nevek még a legszilárdabbak. Íme néhány példa! 1712: Özv. Erlichné Borbála, 1722: Oerlichné Borbála, 1729: Oglerné Borbála (377—8); 1774: Cziriaky János, 1783: Szabó Cziriak János szűcsmester (uo.); 1712: Marinko Konjugy, 1714: Marincsics Anna Mária és fia József, 1722: Marinkovics József (437); 1727: Özv. Nádassiné, 1738: Nádasdi /Korporalovics/ Miklós vármegyei hajdú, 1752: özv. Nádasdi Miklósné (uo.); 1722: Kaposvári Csurscia Mihály, 1737: Kaposvári Mihály, 1737: Kapusvári árvái, 1740: A kaposvári kapu őrségének háza — tehát a család a pécsi Kaposvári, másként Vas-kapu mellett lakván kapja a „Kaposvári” megkülönböztető, majd család-nevet, 1748: Kaposvari Marianna, 1751: Kaposváry árvák, 1752: Kaposovics árvák háza — itt ismét horvát vezetéknév bukkan fel, igazolva a család többnyelvűségét, 1753: Kaposvary Marianna eladta üres telkét (478—9). 1712: Haiduk Mátyás, 1722: Hayduc Mátyás és Radasics Gy. háza, 1727: Roszhajdo Márton (483); 1737: Hillmaér József nyereg-jártó kertje, 1748: özv. Hilmajer Magdolna, 1752: Özv. Holmayer József-né nyerges — a német név módosulásai a lejegyző hallása szerint (491);

1722: Özv. Puguay Péterné most Kovasovich Mihályné — a korai házasságok miatt az özvegyek névváltozásai még gyakoribbak, 1742: Bukayné kertje (503); 1764: Birjanacz /Didovatz/ Antal, 1774: Didovatz Antal szűrszabó mester — a ma is élő Dedovác iparoscsalád őse (437); — Néha azonban mosolyog is a szigorú adminisztráció, amikor a kézrekerülő személy közismert lehetett: 1722: Pochsina Mária özvegy, 1734: özv. Posina Nina, és végül 1737: Mina háza (438); 1712: Szedeczky Imre, lakó Horváth Kranecz Mihály, 1718: özv. Mária eladta Horváthné Juliának, 1722: özv. Crainiz Mihályné, most Nancsizné, 1727: Nancsics Tamás, 1737: Juliska özvegy, 1741: özv. Nancsics Tamásné — amikor megint szigorúbbak voltak a nevek lejegyzésében, 1748: Juliska özvegy — szívesebben fogta a toll ezt a nevet, 1749: Horváthné Julia (510—1).

Ilyen, névkutatóink számára roppant értékes adatokat meríthetünk MADAS JÓZSEF gazdag gyűjtéséből. Az eddigi — és félrevezető — szórványos adatok helyett az ezerszámra megmutatkozó, életet lehelő magánjogi aktusok adatai már a matematika törvényszerűségével bizonyítják azt, hogy ötvöződött össze jóban-rosszban egy volt soknyelvű város itt a Mecsek aljában a gazdasági-rokonsági érdekszálakon keresztül.

Pécs és közvetlen környékének helyneveihez is hasznos segítséget nyújt, amikor helynevekké kövült régi pécsi családneveket emel ki a feledésből: Szkókó, Frúvejsz, Danic stb. vezetéknév ma mind egy-egy helynévben élnek.

Kíváncsú lett volna — de még pótolható — az adatgyűjteményhez névmutató készítése, amely egyúttal a hazai családneveknek és keresztnévnek /névdivat/ páratlan adattára lenne.

Ismertetésünket azzal zárjuk, hogy kívánunk a magyar helytörténetírásnak még sok ilyen értékes munkát.

REUTER CAMILLO

SZABÓ T. ATTILA, Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok és cikkek. IV. Bukarest, 1980. 676 lap.

SZABÓ T. ATTILA egész életműve szorosban kapcsolódik a magyar névtudományhoz. Ezt bizonyítja válogatott tanulmányainak és cikkeinek nemrég megjelent negyedik kötete is, amely szép számmal tartalmaz névtani témájú írásokat.